

Ipar Euskal Herriko poesiaren argiak eta itzalak, 1940tik hona

Luces y sombras de la poesía del País Vasco Norte,
desde los años 1940

Lumières et ombres de la poésie du Pays Basque Nord,
depuis les années 1940

Lights and shadows of the poetry of the Northern
Basque Country, from the 1940's

DOLHARE ZALDUNBIDE, Katixa
Bordele Montaigne Unibertsitatea (IKER-UMR 5478)
Literatura-irakaslea
katixa.dolhare@u-bordeaux-montaigne.fr

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2025i10.306>

Jasotze-data: 2025/01/27

Behin-behineko onartze-data: 2025/02/22

Behin betiko onartze-data: 2025/02/26

Artikulu honen helburua da 1940ko hamarkadatik landako Ipar Euskal Herriko poesiaren aurkezpen orokorra eskaintzea, ahozko eta idatzizko tradizioetatik datozen lanak kon-tuan hartuz. Badago olerkari erraldoi bat, Itxaro Borda, zoinen obra oparoak itzal egin die-zaiokeen gainerateko ekoizpen poetiko guziari: isilduko dugu haren aipamena, ilunpean geldituak agerrarazteko. Ez dugu talde poetikorik aurkitu: poeta bakoitza bere berezitasuna-rekin presentatzea komeni da. Bururatzeko, Ipar Euskal Herriko poesiaren etorkizunaz go-goetatuko dugu.

Gako-hitzak: Ipar Euskal Herriko poesia, olerti garaikidea, poesiaren historia, poesiaren etorkizuna, poesiaren argiak eta itzalak, ahozko eta idatzizko poesia.

El objetivo de este artículo es ofrecer una visión general de la poesía del País Vasco Nor-te desde la década de 1940, teniendo en cuenta obras tanto de tradición oral como escrita. Destacamos a una gigante de la materia, Itxaro Borda, cuya prolífica obra podría dejar en la

sombra las producciones de todos los demás poetas: no la mencionaremos, precisamente para sacar a la luz a los poetas que permanecen en la oscuridad. No hemos reparado en un grupo poético: cada poeta debe presentarse según su propia singularidad. Finalmente, reflexionaremos sobre el futuro de la poesía en el País Vasco Norte.

Palabras clave: poesía del País Vasco Norte, poesía contemporánea, historia de la poesía, futuro de la poesía, luces y sombras de la poesía, poesía oral y escrita.

L'objectif de cet article est de proposer un panorama général de la poésie du Pays Basque Nord depuis les années 1940, en prenant en compte les travaux issus des traditions tant orale qu'écrite. Nous remarquons une géante en la matière, Itxaro Borda, dont l'œuvre prolifique pourrait laisser dans l'ombre les productions de tous les autres poètes: nous ne l'évoquerons pas, afin de mettre au jour les poètes restés dans l'obscurité. Nous n'avons pas observé de groupe poétique: chaque poète doit être présenté selon sa propre singularité. Pour terminer, nous réfléchirons à l'avenir de la poésie au Pays Basque Nord.

Mots-clés : poésie du Pays Basque Nord, poésie contemporaine, histoire de la poésie, avenir de la poésie, lumières et ombres de la poésie, poésie orale et écrite.

The objective of this article is to provide a general overview of the poetry of the Northern Basque Country since the 1940's, taking into account works from both oral and written traditions. We see a giant on the subject, Itxaro Borda, whose prolific work could leave the productions of all the other poets in the shadows: we will not mention her, in order to bring to light the poets who remained in obscurity. We have not noticed a poetic group: each poet must be presented according to his own singularity. Finally, we will reflect on the future of poetry in the Northern Basque Country.

Keywords: poetry from the Northern Basque Country, contemporary poetry, history of poetry, future of poetry, lights and shadows of poetry, oral and written poetry.

DOLHARE ZALDUNBIDE, Katixa (2025). «Lights and shadows of the poetry of Northern Basque Country, from the 1940's», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 70 (2): 53-80.

1. Sarrera
2. Ahots liriko nagusiak
3. Ahots batzuk gehiago
4. Ipar Euskal Herriko poesiaren norabideak

Bibliografia

1. Sarrera

Bigarren mundu gerlatik landako Iparraldeko poesiaren aurkezpen orokor bat bilatu nahiko lukeenak nekez atzeman lezake holakorik. Jon Kortazarrek zuzendu *Eguno euskal poesiaren historian*, adibidez (Kortazar 2009), Iparraldeko zortzi izen baizik ez dira aipu: Iratzeder, Aurelia Arkotxa, Itxaro Borda, Henriette Aire, Auxtin Zamora, Jon Casenave, Jakes Ahamendaburu eta Ur Apalategi. *Maiatz* literatura-aldizkaria izendatua da, eta bi olerkarien liburu bana dira sakonki barnatuak: Álvaro Rabellik Itxaro Bordaren lehen olerki-bilduma aztertu zuen (*Bizitza nola badoan*, 1984), eta Miren Billelabeitiak Aurelia Arkotxaren lehen argitalpena, *Atari ahamantziak* (1993). Baina, «*non hago, zer larretan*, Iparraldeko poeta?», pentsa lezake tokikoa ez den poesia zaleak. Tematuko balitz, beharko luke lehenik Interneteko Armiarma sarean poeta-izen gehiago bilatu, Literaturaren Zubitegian eta Basque Poetry Euskal Poesiaren Atarian. Julen Urkizaren Bertso eta Olerkien Hemeroteka baliosa ere kontsulta lezake. Joan liteke, ondotik, liburutegietan barreiatuak diren aleen xerka. Gero, denbora harturik, *Maiatz* aldizkariaren laurogei bat zenbakiak hostokatu beharko litzuke, bai eta Hatsa elkarteak plazaratu Hatsaren Poesia deitu bildumaren hogeita sei olerki-sortak ere. Hondarrean, Iparraldeko kulturaren memoria bizia daukatenak galdekatu beharko litzuke, eta liburuez haratago poesia gorde lezaketen euskarri ezberdinen gibeletik ibili.

Gure bilatzailea ohartuko litzateke, orduan, bere miaketak bideratu arau, nekez bereiz daitezkeela poesia, kantagintza eta bertsogintza: holako bertsolariaren koblek edo halako kantariaren konposizioek balio poetiko handia daukate; beste poeta horrek olerkiak idatzi zituen eta hauek kantu bihurtu ziren, berak ezarri baitzieten doinua, musikari baten egitasmoan sartzen baitziren ala ustekabeen, beren bidea horrela egin baitzuten... Nola mugatu, nola sailkatu, Iparraldeko poesiagintza? Nola ezberdindu olerki idatzia, olerki kantatua, bertso poetikoa? Autorearen proiektuaren arabera? Intimitatearen alorrean egon diren ala jendartean zabaldu diren kriterioen arabera? Xedetan den hartzailearen kultura-mailaren arabera? Testuaren «erraztasun» edo «zailtasun» intelektualaren arabera? Testuaren ibilbidearen arabera? Irizpide estetiko, moral edo sozialen arabera?

Zentzu handirik gabeko buruhauste horietan ito gabe, Ipar Euskal Herriko lirikaren historia berezia ukatzen dutelako, gure olerki zaleak poesiatzat hartuko lituzke, naski, eta sinpleki, erritmo eta soinuekin jostatzen diren testu guziak, irudiak eta emozioak sorrarazten dituzten ber. Eta azkenean, lan horretatik lekora, ez lituzke zortzi baina hirurogeita hamar bat izen zerrendatuko, % 60 gizon eta % 40 emazte, guti gorabehera.

Artikulu honetan, saiatuko gara holako ikerlanak ukan lezakeen emaitza eskaintzera, franko xumeki. Zonbait orrialdez Ipar Euskal Herrian azken laurogeita bost urteotan hazi den poesiaren azterketa sakonik osatu ezinean, panorama orokor bat bederen aurkeztuko dugu, olerkari nagusi zein ezezagunak erakarriz, eta beren lanaz bi hitz erranez.

Poesiaren ikuspegi zabala eman nahi izan duten batzuek, beste kulturalor batzuetan, konstelazioaren metafora erabili izan dute, poeta anitzek okupatu eremua itxuratzeko. Philippe Jaccottetek, adibidez, gustatzen zitzaizkion bi bilduma pertsonal argitaratu zituen, honelako izenburuak jarritz: *Une constellation, tout près* (Jaccottet 2002) eta *D'autres astres, plus loin, épars* (Jaccottet 2005). Baina zero urruneko izarrak baino, nahiago dut, gure olerkarien testuak aipatzerakoan, lur hurbileko loreen metafora, lore-bildumarena (antologia bat, besterik ez baita). Ipar-lurraldeko lore guziak ez baititzaiket hemen bildu, goazen halere ikustera nork, non eta nola erein dituen.

Ipar Euskal Herriko olerkarietan, badira biziki emankorrak, gogo-bihotz muineraino eta oroz gainetik POETAK —letra larriz— direnak. Horiek, egiazko obra osatu dute, liburu- (edo testu-)kantitateari eta kalitate estetikoari begira. Haien mundu berezian murgil daiteke irakurlea; haien ekoizpen poetikoaren aniztasuna edo bilakaera azter lezake ikerlariak; haien lana eredugarritzat erakutsi, irakasleak. Olerkari horiek liliz beteko baratze zabalak eskaintzen dizkigute, non ibil daitekeen hamaika kolore, forma, usain, erritmo, musika, erro, abar, landare eta fruitu gozatuz. Badira ere produkzio oparorik egin ez duten poetak, baratze joritan ez, baina pentze edo larre loredunetara eramaten gaituztenak, lilura eta atsegina sorraraziz hantemenka, noizbehinka, ustekabeen bezala.

Ez nuke, artikulu honetan, hierarkia epaitzailerik adierazi nahi bi mota-tako idazle horien artean. Ene xedea izanen da, besterik gabe, azaltzea Ipa-

rraldeko olerkariak zoin diren gure aro garaikidean, zer nolako testuak idatzi dituzten, zoin leku duten Iparraldeko literaturan eta jendearen oroimenean. *Maiatzeko* erredaktoreek idatzi dute 2015eko azaroko 61. zenbakian, «poeta guziak [...] ahazduraren bidean sart[zen]» direla: lan hone-tan, ahal bezainbat ahanztura horretatik babestu nahiko nituzke, bai poeta baratzezainak, bai poeta soro- edo larre-zainak.

Narrazio eta eleberri alorrean baino zailago da, oraino, poesia mugimen-du edo korrante literariotan sailkatzea: egile bakoitzak mundu intimo bere-zia irekitzen digu, eta artifizia litzateke talde homogeneoak arbitrarioki eraikitzea. Julien Gracq idazle frantsesak zioen zorion handia zitzaiola auto-re baten unibertsoan sartzea —«*Si je pousse la porte d'un livre de Beyle, j'entre en Stendhalie, comme je rejoindrais une maison de vacances*» (Gracq 1980)—. Berdin erran genezake poeta banaren munduaz: sarrarazten gaituzte bata-k eta besteak beren *etxean*, beren *etxe-* (edo *eko-*)*sisteman*, beren *-baitan*, beren *-enean* —Iratzederrek, *Iratzeder-Baitan*, Erdozaintzi-Etxartek, *Erdozaintzi-Etxartenean*—.

Halere, bana-bana ezin aurkeztu daitezkeelako hamarnaka olerkari, mul-tzoka aipatuko ditut, nahiz eta bakoitzaren berezitasunak azpimarratuko ditudan: lehenik, «baratzezainak», zoinetarik anitz klasiko bilakatu diren, poesia-zaleen apalategietan, bihotzean, memorian, ezpainetan daudenak; ondotik, «soro- edo larre-zainak», lehenbizikoen atzean egonez Iparraldeko poesiaren osaketan parte hartzen dutenak ere.

Nahitara ez dut hemen Itxaro Bordaren obra aipatuko: bera dugu poeta emankorretan emankorrena: lumatik jalgitzen zaizkio olerkiak, ura iturritik bezala. Baratzea ez, lurralde oso bat sortu du, bere argi eta iluntasunekin, bere azal eta sakontasunarekin. Askatasun, trebetasun eta umore zoragarritz azaltzen ditu sentimenduen prekarietatea, bakartasun etsigarria, bizirauteko salbabidea den maitasuna. Itxaro Bordaren obra duinki aztertze-ko, bizpahi-ru tesi beharko lirateke eta ez zonbait paragrafo, hemen gehienik eskain nezakeen (baina eskainiko ez dudan) bezala.

Bururatzeko, hainbat galderari laburki erantzuten saiatuko naiz, perife-riaren periferian ezkutatua den Iparraldeko poesiaren norabidea marraztuz.

2. Ahots liriko nagusiak

Iparraldeko lirika garaikidea hasi zen, ene ustez, Xalbador urepeldarraren (1920-1976) bertsoekin. Bertsolaritza idatzia eta olerkigintza arte berdinak dira, Ferranddo Aireren ustez: «Badira gizonak, beren erran beharrak gogoratu arau jendearen aintzinean goraki kantatu behar dituztenak; bertze batzu aldiz, munduari edo Jainkoari bakartasunean mintzo zaizkionak. Hauek, enetzat, pertsu idazleak edo kantu egileak dira, eta zonbaitek deitzen dituzte “olerkariak”» (Xalbador 1976: 65-66).

Xalbador, kasu horretan, olerkaria izan zen, Etxahun Iruri (1908-1979), Berjinanto (1912-1987), Larreko (1924-2013) eta beste hainbat bezala.

Gaietan, Xalbadorrekin etxea, etxeokak, euskara, herria uztartu ditu; tonu errealista, lirika ezkor hunkigarriarekin nahasi du, etorkizunerako itxaropena Jainkoaren baitan ezarri.

Burua gordez han hasi nintzan berriz Jaunari lo galdez,
bainan amentsa nuen bilatzen, ez nindabilan logalez;
amodioa, gaur egun ere hoin sendo bada ahalez,
bihotzez bihotz mundu guzia kurri dezala hegalez,
tristura eta herra lurpean sar ditzen haren ahalgez,
sar ditzen haren ahalgez.

(Amentsetan, Xalbador 1976: 322)

* * *

Xalbadorren adinkidea izan da Xabier Iratzeder (Jean Diharce) fraide beneditarra (1920-2008), poeta oparoa, hamabost bat olerki-bildumekin. Munduaren edertasun eta misterioaz liluraturik, dena zaio bertsogai Iratzederri, dena kantagai:

Nahi nintuzke denak pertsutan ezarri.
Zuhaitz azpi batean aurkitu orduko,
begiak zuri, xutik, pertsuka naiz ari.
[...]
Hori gabe bizia hain da hits, hain pisu...
Doi bat airatu gabe egun bat ez nauke,
hain dut airaldi hoitan gogoa dohatsu.

(Pertsutan, Iratzeder 1983: 23)

Testuetan, gehienik aipatzen duen gaia natura da, bereziki hain maite dituen itsasoa eta mendia, fede kartsuarekin lotuz.

Itsasoan, itsasoan,
uhain zabal zoroan,
urrunerat itsasoan.
Zurekin maiz nindoan.

Ez zen han neurririk,
Ez zen han mugarik!
Zu kapitain ni lemazain,
ez zen han gu bezain
Bihotzez alarik.
Urrunerat itsasoan
zurekin maiz nindoan.

(*Itsasoan*, Iratzeder 1983: 234)

Oi mendien gainetik bazterren zabala
goiz et'arrats kantari airoski nabila.
Gaizkian dabiltzanak ilunik daudela:
Nik bihotza arin dut xoriak bezala.
[...]
Mendi gainen gainetan elurra zoin xuri!
Bego nere bihotza hekien iduri.
Bizian nausi bedi ilunbe orori
hel nakizun, oi Jauna, goiz batez kantari.

(*Oi mendien gainetik*, Iratzeder 1983: 267)

Baina etxekoez ere ari da, gai sozialez, gizarteaz, euskaraz, gazteriaz, herriaz.

Kolpatu hori,
dena zauri
den hil-hurren hori
euskaldungoa dugu orai.
Badu zauri,
badu etsai.
Nor du alde?
betitik eta betiko

nor du orai
bihotz-odol emaiteraino
adiskide?

(*Berrogoita hameka urte...*, Iratzeder 2000: 57)

Intimitatean sentitzen dituen pozak, dudak eta penak umilki eta manera hunkigarri eskaintzen ditu Iratzederrek. Metrikan aniztasuna eta joko atsegina erakusten du, bai ohiko formak, bai forma berritzaileak erabiliz. Itxura sinpleko testuak ehuntzen ditu, zinez atseginak eta gozagarriak. Hortaz, bat nator Jean-Louis Davantek idatzi duenarekin:

Aditu batzuen arabera, kantua gauza bat da, eta poesia bertze bat, arras bertzelakoa. Iratzederrek ez ditu bereizten, nik ere ez [...]. Beti aditu zenbaiten arabera, olerki herrikoia —ala herritarra?— eta goiko poesia bereizi behar laitezke. Iratzederrengan ez dut holako haus-turarik nabaritzen [...]. Batzuen ustez orain, olerkia hetsiago, miste-riotsuago, ulergaitzago eta hobe da, konprenitzea bekatu balitz bezala. Ez dut ikusten zergatik eta zertako holakoa izan behar lukeen.

(*Maiatz* 61, 2015eko azaroa: 94)

Sinple, natural, herritar eta ulergarri idazteak ez du erran nahi, lanik ez duela hartzen Iratzederrek. Ezen, batek daki anitzez errazagoa dela korapilatsu eta ilun idaztea, leun eta argi baino.

Gaietan, Iratzederren olerkiak dira, gehienetan, esperantzaz beteak, airo-sak eta freskoak: goibeltasunari uko egiten diote, eta fede handia erakusten dute edertasunean, bizian, gazterian, etorkizunean eta Jainkoaren baitan.

* * *

Xalbador eta Iratzederren belaunaldi berekoa dugu, ondotik, Mixel Labe-guerie (1921-1980), kantagintza arraberritu zuen poeta abertzalea. Ez digu holako obra nasairik utzi, baina haren hogeita hiru kantuak osoki erroto dira gure kultura herritarrean. Mixel Itzainak argitaratu zituen 1999an, beste olerki batzuekin ere (Itzaina 1999). Hauxe bereizi dugu, besteak beste, euskal gizartearen baitako bortizkeria eta borroka armatua gaitzesten duena:

Aberriaren askatasunaz profetak mintzo denetan,
zauri guzien erremedioa dadukate hitz batean.

Nik ere nahi dut Askatasuna,
izaitekotan gizonarena.

Xori txikiak, kaiolan denak, askatasuna zertako?
Libratu eta erortzen bada arranoaren meneko!

Euskal Herrian ere badugu mendietako arrano,
euskal xoriak daduzkatenak beren menean esklabo.

(Itzaina 1999: 95)

* * *

Natura, herria, euskara, euskaltasuna, esperantza sutsuki goraipatu zuten aitzineko hiru poeten ondotik datorkigu Jon Mirande (1925-1972), garratz eta etsikor.

Ai! goragotik ethorri-haizeek
ailezate jo ene landetan
et'eiharraraz «itxaropena»
izena duen zithal-lili haur!

(*Lili bat*, Mirande 1984: 78)

Darabilzkien gaiek, izua eta nazka eragiten dute, baina haren hizkuntza erabiltzeko trebetasunak miresmena sorrarazten du. Poeta polemiko bezain patetikoa dugu, Mirande zirrargarria, gorroto ziola mundu guziari, eta lehen-lehenik bere buruari.

Et'ezpainetan zure ezpaina,
Potka... Orduan atzarri naiz:
Nihaur ninduzun berriz ere...
Zertako, ai, atzarri naiz!

(*Ametsetarik*, Mirande 1984: 74)

* * *

«Haur ilortu[z]» eta «maitagailu[z]» (*Paranoia*, Mirande 1984: 122), edo «paiderasten maitarzun minkorr[ez]» (*Larunbat arrats*, Mirande 1984: 123) ari zela Mirande, haurrenganako goxotasuna eta ardura adierazi digu Marijane Minaberrik (1926-2017) bere olerkietan. Maiz bereizten dira heldu-literatura eta haur- eta gazte-literatura, baina ene ustez, horrek ez du, fun-

tsean, zentzu handirik, dena literatura baita. Natxo de Feliperekin batera, aitor diezaiogun, bada, Marijane Minaberriri, zinezko poeta izatea, hain da jostakina erritmo eta soinuekin. Gainera, zinez hunkigarria izan daiteke:

Maite dut gauaren bakea,
lagun esku baten beroa,
izar ihintzaren freskoa
amak haurrari egiten
duen irriño ezia,
zeru urdinean den
goibel arin xuria,
idortzen ari den
belarraren usaina,
eta uda euri ondoan
lurraren hats beroa,
maite dut bizia.

(*Maite dut bizia*, Minaberri 2019: 184)

* * *

Jon Miranderen adiskide izan zen Txomin Peillenek (1932-2022) ere olerkiak idatzi zituen. Ariketa estilistikoak edo poesia intelektualistak dira, gehienetan: gai tradizional bat edo literatura-hertsadura bat hautatu eta, autoreak testu landu eta eruditua proposatzen dizkigu. Ohargarriak dira testu exotikoak, orientalistas, hala nola Abd El Kaderren omenezko testu epikoak.

Bi lagunek, hamar lagunek
ehun lagunek
hamar mila mudjahidek
Saidi Abd El Kader emira
leialki hire deiari erantzun:
Djihad!
Djihad!
Kanpora Rumi kristauak
Abdaka El Kebir!
Allah Akbar!

(*Abd El Kader*, Peillen 2003: 61)

* * *

1930eko hamarkada horretan sortu zen Manex Erdozaintzi-Etxart baxenabartarra (1934-1984), Iparraldeko maisu handia. Bizi osoan idatzi zuen poesia, euskara, euskaltasuna eta herria aipatuz, lehenik erbestea arintzeko, gero jendearen kontzientzia pizteko. Itxaro Bordak idatzi bezala, ahots liriko berezia atzeman zuen Iparraldeko poesia erlijiosoaren eta Hegoaldeko poesia politizatuaren artean (*Maiatz* 1995). Haren poesia libreak berehala harapatzen du irakurlearen bihotza, eta nahi duen lekura eramaten, goxoki bezain segurki. Etorkizunerantz konfiantzaz begiratzen du, inozenteki ez baina baikorki, mundu berri bat amestuz.

Ikusten dituztan gauzak
Senditzen dituztan gauzak
Jastatzen dituztan gauzak...
ederrak, gozoak, onak direla
Sinesten dut.

Entzuten dituztan hotsak
bereizten dituztan soinuak:
abereen garrasiak, gizaki ororen mintzoak
kantatzen diren abestiak
biziaren mugimendu daldara izaki orotan...
amiagarriak, atsegingarriak, pozgarriak direla
Sinesten dut.

Biziaren mugimendu hots desberdina
Izaki eta gizaki guzietan
hunkigarria, zoragarria, lilluragarria dela
Sinesten dut.

Loreak loretze betean
fruituak fruitutze betean
zuhaitz eta harri eta burdin
lurraren lurtatze mugimendu daldaran
mendiak eta itsasoak
izaki eta gizaki guziak
izadiaren ekilibrio betean iraunen dutenean...
Sinesten dut
gizonaren zoriontze betean.

Esperantzak
gizon guzien
izerdiaren izerdiaz
burrukaren burrukaz
mundu berri bat
erdiko duenean...
Sinesten dut
gizonaren zuentasun batean
gizonaren askatasun betean
gizonaren amodio betean.

Loreen loretze betean
Fruituen fruitutze batean
lurraren lurtatze mugimendu daldaran
izaki eta gizaki guziak
irautearen betean dantzatuko direnen...
Sinesten dut
hastapeneko, gaurko eta betirako
Amodio haren Izenean
eta, berriz ere, deituko diot:
Biziaren Jaun Goikoa
hastapenetik betirakoa...

(*Sinesten dut*, Erdozaintzi-Etxart 1994: 64-65)

Manex Erdozaintzi-Etxarten hainbat olerki musikatuak izan dira, eta herri-kulturan sustraitu dira. Berezi dugun *Sinesten dut*, adibidez, Peio Ospital eta Pantxoa Karrere abeslariak gizarteratu zuten, *Euskalduna naiz eta maite dut herria* diskoan, 1978an. Poeta eredugarria izan da, kultura-eragile, gazteen laguntzaile. Gogo-bihotzez engaiatu da jendartean, Agurtzane Ortiz Lopetegik erakutsi bezala, bere tesian lehenik, eta ondotik *Manex Erdozaintzi-Etxart, herriaren poeta* liburuan.

* * *

Poeta gisa ez da hain ezaguna Jean-Louis Davant (1935) antzerki-, pastoral-, saiakera-egilea. Bizkitartean, zazpi olerki- edo bertso-bilduma baditu argitaratuak. Itxura naturala duten testuek izugarriko barnekotasun eta erudizioa erakusten dute. Historiaz, herriaz, euskalduntasunaz, euskaraz,

izadiaz, gure figura eredugarriez ari zaigu, alegia deus ez bezala, umore finarekin eta metrika biziki zainduarekin, ohiko formak, forma jasoak (hamalauduna) edo forma libreak aldizkatuz.

Txibuli, txibula
ozpina, eztia
martxoko txirula
usu da bustia.

Tzipisti, tzapasta
handituz dabila
hodei bat kiskila
kazkabarra bastan.

Uharren artetik
ekia kukuxka
neguen atetik
uda kuxka-kuxka.

Irria, negarra
zeruan behera
martxoan ezteiak
maiz ditu axeriak.

Txoria txiruli
txirulan iduri
sasian kantari
han bera dantzari.

Ez dago bakarrik
aldaxka hartarik
lanean isila
sortu da muskila.

Apexa xixari
negarrez irria
ekiaz euria
martxoan ernari.

(Bedatsea, Davant 2003: 9-10)

* * *

Eñaut Etxamendi (1935) Jean-Louis Davanten adinkidea da. Irakasle, ikerlari eta bereziki kantaria da —Eñaut Larralde adiskidearekin ibiltzen zelararik—. Hainbat ikasle- eta entzule-belaunaldi sakonki markatu ditu. Haren testuak engaiatuak eta umoretsuak dira, bai eta amultsutasun handikoak ere bai. Ipar Euskal Herriaren kontzientzia eta memoria kolektiboaren akuilatzailerik da, dudarik gabe. Hitzekin libreki jostatzen da, ñabardurak maisuki baliatuz, lirika herritar hunkigarria erabiliz. Biziki landua den poesia sortzen du, itxuraz sinple eta ulerterraza baldin bada ere: poesia hurbila bezain zaindua.

Tiki-taka, tiki-taka ibilki da astottua goizik
bidez bide hinki-hanka doa elizarako bidetik
Tinki-tinki soka dauka amañok eskuetan tinkirik
astoa so bepazterka ez zakion zaia koka
bazterretako laparretarik
biak, biak krika-krika jausten ziren gaztaina maldatik
meza saildurat otoizka
biak, biak tiki-taka, tiki-taka, tiki-taka.

(*Tiki-taka*, Etxamendi 2013: 30)

* * *

Manex Pagola (1941-2018), olerkari kantaria izan zen hura ere. Manera eraginkorrez bideratu zituen abertzaletasuna eta salaketa politiko-sozialak. Zuzengabekeriaren kontra oldartzera deitzen zuen, aberria eta justizia sozialaren alde borrokatzera, umorea eta lirika hunkigarria aldizkatuz. Manex Pagolak ere Ipar Euskal Herriko kontzientzia piztu nahi izan zuen, eta eragin handia izan zuen jendearengan. Beti ttipien alde ezartzen zen, eta herri-jakitatea handi-mandien kulturaren heinekoa ikusten zuen. Nahiz eta errealtate latza begi-bistan atxiki, haren testuek esperantza-emaile izan nahi zuten, bereziki gazteria gogoan.

Bihar Herri huntan zorion eta bake
herritar guziendako!
Bihar Herri huntan denentzat bozkario
denek bizi behar baitute!

Ezagutzen ditugu bertzetaz baliatzen direnak
bertzen izerdiz dituzte egiten aise ontasunak

bainan lanik gabe dago hortxe gure auzo lehena
barne-oro ehailia: bihotz barneko iluna.

Gure herri askotan berexgoa sartu nagusi
kanpotik ta barnetik batzuk daukute dena hautsi!
Jaunxkila batzu lan hortan ari baititugu ikusi
herritarrak xutitzean joan dirare ihesi.

Lanbideak moztu nahiz baderamate ele zuri
laguntzak oro emanez beren kideko horieri.
Bainan azkenez jendea ohartzen joko hits horreri
lantegiak berak sortuz esku emanez elgarri.

Guri hurbil hurbilean zabaltzen da mundu nasaia
horren zoriontzen gaiten guziak bihotzez lehia:
Gure haurrek eta gaztek eder ukan dezen bizia...
Gizonaren helburua hortan sartzen da guzia...
(*Bihar herri huntan*, Pagola 1988: 42)

* * *

Auxtin Zamora (1943) poeta isila da. Ahots liriko sentikorra entzunarazten du olerkiz olerki. Bizitzaren une iragankorrak harrapatu nahian bezala, sentimendu bat, gertakari natural bat, eguneroko keinu bat, anekdota irringarri bat «betierekotu» nahi du hitz hautatuetan. Tartean, euskaltasuna eta herriaren gorabeherak ere aipatzen ditu. Testu laburrak dira, gehienetan, hitz urrikoak, neurtitz librean idatziak.

Biluziko naiz neure hitzez,
biluziko naiz neure olerkiez,
neure larru eta pentsamenez,
eta, lehenbiziko horma haizeak,
ñakatuko daukit,
hitzak eta olerkiak,
hilarrietako harrien itzalek
xirtxifikatuko,
larrua eta pentsamena,
eta
neure ixiltasun biluzgorritik,
ziuztatuko zaukit,

itsutuki,
«izanaren izenen» xilkosokak.

(*Biluziko naiz*, Zamora 1988: 59)

* * *

Henriette Aire (1943) poetak olerki-bilduma bakarra plazaratu du, *Egiaren egarri*, 1989an, baina hainbat testu argitaratu ditu *Maiatz* aldizkarian. Ez du jaso merezi duen ezagupenik, momentuko: ahantzia bezala da, aipatu gizonezkoak baino are gehiago. Bizkitartean, Ipar Euskal Herriko poesiara erakarri ditu hainbat gai berri, emazte-ikuspuntutik, hala nola nork bere bidearen hautua egiteko eskubidea, gizartean onartua izateko zailtasuna, maitasunaren baitako sinesmena, konbenio sozial guzietz gain. Imanol Larzabalek musikatu zuen ondoko olerki hau, *Iratze okre geldiak* diskoan (2016):

Haurraren aita da,
zorionezko parabisu batean,
maitasunaren baratzeko loreez,
haurraren ama amultsuki,
apaintzen duen gizona.

Haurraren aita da,
eztitasunaren gozoaz inguratuz,
maitasunaren sukarraz,
haurraren amari bihotza
berotzen dion gizona.

Haurraren aita da,
bere besoen artean tinkatuz,
bihotza bihotzaren ondoan,
haurraren amari bizi bizi,
sendiarazten dion gizona.

Haurraren aita da,
besoetan amultsuki kulunkatuz,
begietako nigar-xorta xukatuz,
amaren haurrari, maitasunaren loreak
eskaintzen dizkion gizona.

... Eta ez,
ezkontza sakratu,
legezko batasunaren izenean,
egin-bidea bete beharrez,
nahi edo ez,
mehatxuzko ondorioen beldurrez,
emazteari bere gorputza
ebasten dion gizona.

(*Haurraren aita*, Aire 1989: 19)

Izaki minduaren ahotsa dugu hautematen olerki horietan, fede kontsola-tzailea hitzetan ezarri duenarena, zer gerta ere burua xut iraun nahi duenarena.

Egunak urteak
kaska ta kaska
fereka eta kaska
odola ere dario
orai xilopia bakoitzetik
xortaka-xortaka
eta azkenean
zure egiaren egarritz
eta bakartasunean
munduarentzat duzu
zure harrian kokatu
betiko
hilgarri ez den
bizia.

(Aire 1989: 41)

* * *

Beste errealismo mota bat adierazten digu Daniel Landartek (1946) bere poesian, hau da, 80eko eta 90eko hamarkadetako arazo sozialak: etxesalmentak arrotzei, turismo-masak, lantegietako lan baldintza oldargarriak, abertzaleen kezka eta itxaropena etorkizunari begira.

Baina horra!
Nagusiek ez dituzte maite

horrelako langileak.
Langile buruargiak...
zeren horrelakoak (oi gaixtoak!)
horrelakoek baitituzte
beste langileen kaskoak berotzen,
sua pizten, saltsa muntatzen
eta, eta... nagusiaren interesak
arriskuan ezartzen!

Beraz, beraz,
gauzak sobera sumintzera utzi aitzin,
eta dirudunak beti errege egon daitezen...
gaixo, gaixo, gaixo nagusi
euskaldun fededun kartsuak,
hau dela eta hura dela,
dena estakuru-mestakuru
eta bixtan da lantegiaren onerako:
eta langile laguna
kanpora igorri du!

Erranen didazue gero
euskaldunen artean
klase arazorik ez dela...
Hauxe bada gezur ustela!

(*Laneko lagun bati*, Landart, *Maiatz* 1984, 7: 34)

Daniel Landarten testu anitz ezagutarazi zituzten Anje Duhalde eta Mixel Ducau musikariek, memoria kolektiboan luzerako txertatuz.

Gure lantegian eguzkirik ez
Ta langileok gaude herabez
Gure lantegian burrunba gaitza
Usain zikina ta lan bortitza
Gure lantegian tresnak dagotzi
Nausien orde z gure gidari.

(*Goizero, goizero*, Landart,
Euskaldunak-Le peuple basque 1975, 12: 6)

Baina Daniel Landart maitasunezko testu-sortzailea ere bada ere, denok dakigun bezala, *Zure begiek* lanarekin, bereziki, Mikel Laboa euskal kantariak betirako musikatu zuen kantua.

* * *

Mayi Pelot (1947-2016) ezaguna da zientzia-fikziozko narrazioengatik, baina olerkiak ere idatzi zituen *Maiatz* aldizkarian. Bere kontaketen beza-la, mundu arrunt berezia osatzen du testu poetikoetan ere, soinu, irudi eta erritmoekin jostatuz, irakurlea desbideratuz, ustekabeen harrituz. Sentimenduen eta giza harremanen konplexutasunean sarrarazten gaitu, olerki sinbolista eta erudituetan.

Gorputza liraina
 urratsa arina
 ile horail-nabarrak bizkarrean ixurtzen
 dituen
 neska hori
 ni baino
 eder azkarragoa zela
 banekian
 [...].
 Orain mendira joatera
 ez nauk atrebitzen
 zuen gorputzen besarkaturik aurkitzeko
 beldurrez.

Baitzekiat
 ta bait dakik
 neska hori
 herioa
 dela.

(Pelot, *Maiatz* 1988, 15: 28)

* * *

Jon Casenave (1957) ere gogora ekarri nahiko nuke hona. Bi olerki-bildumatan, maitasunaren gaia du nagusiki jorratzen, neurtitz librean eta lirika bereziaz.

Baina DESIOA indar gotorra da...
Desioaren aintzurak iraultzen nau,
beroak gorritzen
ta mihia toteltzen zait,
zirimolak, su-emaile, aireatzen,
uherdurak karazkoka, zarrasten gorapena!

Agian tenorez ito nauzu errezale trebea...

(Casenave 1978)

* * *

Aurelia Arkotxak (1953), poesia biziki landua eta jasoa dakarkigu, bai *Maiatz* aldizkarian, bai *Atari ahanziak* lanean, bai *Septentrio* liburu geopetikoan, baita Hatsaren Poesia bilduman ere. Hainbat irakurketak osatu irudimen kultua uztartzen du bere bizipen eta bidaiekin, olerki arras original eta pertsonalak eskainiz.

Marmol xurizko zutabeen artean
nindagon aspaldi zure esperoan
mila urte huntan gaztelu xurian
nindagon zure begi-ibaiak gogoan.

Bide-bazterretako muga-harri gainean
nago gaur bakarrik haize latz basean
mila urte huntan bide-gurutzean
nago gaur zu gabe eremu hutsean.

Zihoazen hedoiak
flamenko arrosak
pelikano argiak
ibis sakratuak.

Zeramatzan urak
desira laranjak
lillura urdiñak
amets esmeraldak.

(Nausikaa, Arkotxa 1993: 55)

3. Ahots batzuk gehiago

Xabier Zubelet (1953) eta Jakes Ahamendaburu (1961-2022) erakar-tzean, orain, erran daiteke bakoitzak bere intimitatearen baratzean sarraraz-ten gaituela. Zubeletek, hizkuntza jostakinaren bidez, testu pindartsu, zapar-tatzaile edo gogoetagarriak eskaintzen dizkigu, Ahamendaburuk barne-bizi bakarti bezain aberats eta hunkigarrian barna eramaten gaituelarik.

Aipatzekoak ere baditugu, hemen, noizbehinkako poetak, edo isilka bi-zitzan zehar idatzi dutenak eta beren lana berriki baizik plazaratu ez dute-nak: Manex Lanatua (Ahatsa, 1948), Txomin Hegi (1956), Joseba Aurke-nerena (1956), Marikita Tanburin edo «Mari Ameztoi» (1946), Ttotte Etxebeste (1960) eta Luixa Gilzu.

Olerkari gazteagoetan, hor ditugu Ur Apalategi (1972), olerki-bilduma bakarraren sortzaile eta aspaldi narrazioari buruz itzuli dena, Eric Dixarri (1969), arte kontzeptuala garatzen duena eta sei liburu plazaratu dituen, Odon Noblia (1974)...

Berrogeita bi urte hauetan diharduen *Maiatzetik*, antologia bat publikatu zuen Euskaltzaleen Biltzarrak (2016), baina aldizkariaren altxorak ez dira modu akademikoan nehoiz behar bezala aztertuak izan, ez eta hogeita sei urtez euskal poesiari (ez bakarrik iparrekoari, baizik eta Euskal Herri oso-koari, eta diasporakoari ere bai) arnas berri bat eman dion Hatsaren Poesia bilduma urtekaria ere. Bi gune horietan, Ipar Euskal Herriko ondoko idazle hauen poesiak bilduta daude: Daniela Albizu, Arantxa Hirigoien, Patxika Etxalai, Pantxoa Etxegoin, Maite Delia, Alots Nesprias, Josiane Valencia, Jakes Lafitte, Graxi Solorzano, Xerar Urrutia, Txomin Hegi, Maddi Zubel-dia, Peio Jorajuria, Luzien Etxezaharreta, Maialen Etxegoin, Nikole Etxart, Piarres Aintziart... eta baita beste batzuenak ere.

4. Ipar Euskal Herriko poesiaren norabideak

Panorama laster horren ondotik, ohartu gara, ia ez dela Ipar Euskal Herrian olerki-bildumarik publikatu duen berrogeita hamar urtez petiko poetarik. Ha-

tsaren Poesia bildumaren barna, olerkari berriak eta gazteak ikus daitezke, azken urteetan, baina kasik denak Hego Euskal Herrikoak dira. Batek dio, olerkigintzatik urrun, gazteek beste adierazpen-bideak nahiago dituztela: adierazpen-bide kolektiboagoak, plazan agertzen direnak, ikusgarritasun gehiago dutenak, gertakari sozial handiekin hertsikiago uztar daitezkeenak (poesia, hortaz, bertsogintzaren, kantagintzaren edo prosa poetikoaren adierazpideekin lehia desorekatuan ikus daiteke). Ikuskizun-gizarteak horrela manaturik omen da, eta gazteak ez dirateke denetan izan, militantzia eraginkorrean eta poesia alorrean. Orobat zehaztu behar da, dugun poesia apurraren transmisioa nekez egiten dela, etxeetan zein eskoletan. Orduan, literatura idatziaren hautua egiten duten gazteek, «eskuak» «baratzean zikin[tzen]» dituzten bakar horiek, Amaiur Ephherren gisara (*Maiatz* 73, 2021eko azaroa: 80), euskal kultura osoan nagusitasuna hartu duen eleberrigintzari buruz itzultzen dira.

Hasierako galderara garamatza ohar mingarri horrek: Non dago, egun, Ipar Euskal Herriko poesia? Desagertua ote da?

Gordea, bai, baina ez desagertua: poetak badaude, isil-isilean, xuhurrik, erreposki, baratxe-baratxe baldin badabiltza ere. Beharrik, hor dugu Itxaro Borda, zoinen obra poetiko erraldoia aitzina badoan beti. Eta nola ez aipa 2024an agertu zaigun ustekabeko perla, Maddi Sarasua Laskarairen *Biharko hegietan* bilduma? «Idazkera txarreko[a]» (Sarasua 2024: 94) denik ez dut uste, eta esperantza atxikitzekoa da berak edo bera bezalako beste gazteek segituko dutela neurtitzak ereiten.

Desagertua dela, poesia? Ez: beste bide batzuetatik badabil: beharbada onartu behar da poesia liburu eta aldizkari idatzietatik kanpo eramaten dutela belaunaldi gazteek, bertsogintzara edo kantagintzara, hastapenean erran bezala, ez baitira horiek arlo bereizgarriak. Ezen «ez da bukatzen erri-mategia / ez dut eskola zaharra ukatzen» dio ØDEI rap-kantariak, «Ene lur-retatik» kantuan (*Terapia* diskoa, 2022).

Onartzen badugu muga irazgaitza ez dela olerki idatzia, bertsogintzaren eta kantugintzaren artean, Ipar Euskal Herrian, hain murritza den jendarte euskaldunaren baitan, ez daiteke erran poesia hiltzorian dela. Idatzizko arte eta intimitatean gozatzeko (idazteko zein irakurtzeko) genero literario gisa, ez dabil osasun onean; baina beste forma batzuen bidez dirau, betiko rol salbatzaileekin: oldartu, kontsolatu, biziraunarazi, esperantza eta zentzua eman, galdetu, eraiki.

Bibliografia

Ipar Euskal Herriko poesia

- AHAMENDABURU, Jakes (1988). *Isilka misilka*. Baiona: Maiatz.
- (1990). *Gauean ontuts*. Baiona: Maiatz.
- AIRE, Henriette (1989). *Egiaren egarriř*. Baiona: Maiatz.
- APALATEGI, Ur (1995). *Erdi guneak*. Baiona: Maiatz.
- ARKOTXA, Aurelia (1993). *Atari ahantziak*. Iruñea: Pamiela.
- (2001). *Septentrio*. Irun: Alberdania.
- AURKENERENA, Joseba (2017). *Bideetan barna*. Amalur-Baita.
- (2022). *Larrun azpitik*. Booktegi.
- BORDA, Itxaro (1984). *Bizitza nola badoan*. Baiona: Maiatz.
- (1986). *Krokodil bat daukat bihotzaren ordeř*. Zarautz: Susa.
- (1988). *Just Love*. Baiona: Maiatz.
- (1991). *Bestaldean*. Zarautz: Susa.
- (1998). *Orain*. Zarautz: Susa.
- (2002). *Hautsak errautsa bezain*. Baiona: Maiatz.
- (2007). *Noiztenka*. Baiona: Maiatz.
- (2009). *Ogella line*. Tarbes: La Malle d'Aurore.
- (2012). *Medearen iratzartzea*. Baiona: Maiatz.
- (2014). *Zure hatzaren ez galtzeko*. Donostia: Elkar.
- (2020). *Abaro*. Donostia: Balea Zuria.
- (2022). *Uhartearen mugetan*. Baiona: Maiatz.
- (2024). *Itzalen tektonika*. Zarautz: Susa.
- CASENAVE, Jon (1978). *Zutaz amoroski*. Donostia: Hordago, «Ustela».
- (1985). *Ordu alferren segida*. Donostia: Elkar.

- DAVANT, Jean-Louis (1982). *Denboraren aroak*. Bilbo: Bilboko Aurrezki Kutxa.
- (1985). *Nahi gabe*. Iruñea: CAM Pamplona.
- (1986). *Itsasoak iraultzan*. Baiona: Maiatz.
- (1990). *Ihesi*. Baiona: Maiatz.
- (2003). *Harri txintxolak*. Donostia: Elkar.
- (2015). *Bidean kantaltsez*. Baiona: Maiatz.
- DIXARRY, Eric (2012). *Hormatik hormaraino*. Baiona: Maiatz.
- (2014). *After Banksy*. Baiona: Maiatz.
- (2016). *Errudun*. Baiona: Maiatz.
- (2018). *Duchampen inguma*. Iruñea: Pamiela.
- (2020). *Eros*. Iruñea: Pamiela.
- (2022). *Deus*. Iruñea: Pamiela.
- ETXAMENDI, Eñaut (2013). *Kantu eta olerkiak*. Baiona: Maiatz.
- ETXEBESTE, Ttotte (2018). *Ez in erranezko hitzak*. Baiona: Maiatz.
- ERDOZAINZI-ETXART, Manex (1978). *Hinki-hanka*. Donostia: Elkar.
- (1985). *Herri honen erraietan*. Baiona: Maiatz.
- (1994). *Bizitza pilpirak – Nafarroari poema irekia*. Baiona: Maiatz.
- (2000). *XX. mendeko poesia kaierak*. Zarautz: Susa.
- EUSKALTZALEEN BILTZARRA (2016). *Maiatzen bidean, 1982-1990*. Baiona: Euskaltzaleen Biltzarra.
- HATSAREN POESIA bilduma (1998-2024).
- HEGI, Txomin (1989). *Arteka marteka*. Baiona: Maiatz.
- (2022). *Lur ilaunduan loreak*. Baiona: Maiatz.
- IRATZEDER, Xabier (1940). *Zakalar*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1945). *Jakes*. Baiona.
- (1947). *Pindar eta lanho*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.

- (1951). *Aphez*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1951). *Eguerri*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1951). *Ezkila eta tirola*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1953). *Ezkongai*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1953). *Mortuan oihu*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1956). *Amen besta*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1959). *Zeru-menditik (1941-1946)*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1967). *Euskal Herria eta Yainkoaren gizaldia*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1969). *Argiz argi*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1972). *Uhaineri nausi*. Belokeko monasterioa, Urketa: Ezkila.
- (1977). *Fededunen arbasoa*. Durango: Leopoldo Zugaza.
- (1983). *Biziaren olerkia*. Bilbo: Gero.
- (2000). *XX. mendeko poesia kaierak*. Zarautz: Susa.
- ITZAINA, Mixel (1999). *Mixel Labeguerie, kantu berritzaile eta politika gizon*. Donostia: Elkar.
- JORAJURIA, Peio (2008). *Uzkinazo luma*. Baiona: Maiatz.
- LANATUA, Manex (1984). *Hegatz urratua*. Egilea editore.
- (1987). *Kilim. Okabeko gauak*. Baiona: Maiatz.
- LANDART, Daniel (1968). *Hogoi urte*. Baiona: Goiztiri.
- MAIATZ aldizkaria (1982-2024).
- MINABERRI, Marijane (1965). *Xoria kantari*. Uztaritze: Ikas.
- (2019). *Marijan Minaberriren meategitik*. Baiona: Euskaltzaleen Biltzarra.
- MIRANDE, Jon (1976). *Orhoituz*. Donostia: Kriselu.
- (1976). *Jon Mirandereren idazlan hautatuak*. Bilbo: Gero.
- (1984). *Ene jainko-eidol zaharra, lur!* Donostia: Elkar.

— (1984). *Poemak 1950-1966*. Donostia: Erein.

— (1992). *Ilhun-argiak*. Leioa: EHU/UPV.

— (1999). *Obra osoa*. Alegia: Hiria Liburuak.

— (2002). *XX. mendeko poesia kaierak*. Zarautz: Susa.

NOBLIA, Odon (2009). *Ametsa*. Baiona: Maiatz.

— (2011). *Biziaren bideak*. Baiona: Maiatz.

PAGOLA, Manex (1988). *Biziaren altzotik. 80 kantuen bilduma*. Baiona: Baionako Euskal Erakustokiaren Adiskideak.

PEILLEN KARRIKABURU, Txomin (2003). *Mende joanazi*. Baiona: Maiatz.

PELOT, Mayi (2019). *Olerki, ipuin eta eleberririk*. Baiona: Maiatz.

SARASUA LASKARAI, Maddi (2024). *Biharraren hegietan*. Baiona: Maiatz.

TANBURIN, Marikita (2018). *Olerki bilduma*. Baiona: Maiatz.

XALBADOR (1969). *Ezín bertzean*. Tolosa: Auspoa.

— (1976). *Odolaren mintzoa*. Tolosa: Auspoa.

— (1981). *Herria gogoan*. Tolosa: Auspoa.

ZAMORA, Auxtin (1986). *Ezín errana*. Baiona: Maiatz.

— (1988). *Hatsaren bustia*. Baiona: Maiatz.

— (2002). *Trapuetan haizea*. Senpere: Hatsa Elkartea.

— (2009). *Zernahi izan eta ere*. Senpere: Hatsa Elkartea.

ZUBELET, Xabier (2009). *Bizil eta oldar*. Alegia: Hiria Liburuak.

— (2011). *Iza ote iza*. Baiona: Maiatz.

— (2015). *Elektroxok*. Baiona: Maiatz.

— (2017a). *Gazte olerkiak 1*, Amalur-Baita saila. Zarautz: Dakit.

— (2017b). *Gazte olerkiak 2*, Amalur-Baita saila. Zarautz: Dakit.

Aipaturiko beste erreferentziak

GRACQ, Julien (1980). *En lisant, en écrivant*. Paris: José Corti.

JACCOTTET, Philippe (2002). *Une constellation, tout près*. Genève: La Dogana.

— (2005). *D'autres astres, plus loin, épars*. Genève: La Dogana.

KORTAZAR, Jon (zuz.) (2009). *Egungo euskal poesiaren historia*. Leioa: EHU/UPV.

ORTIZ LOPETEGI, Agurtzane (2010). *Manex Erdozaintzi-Etxart, herriaren poeta*. Donostia: Elkar.